

УДК 81'373.611:050(477)

Навальна М. І.,
кандидат філологічних наук,
докторант Інституту
української мови НАН України

УНІВЕРБАТИ В МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

У статті проаналізовано нові універбати, які функціонують у сучасній українській газетній періодиці, визначено їхні найуживаніші тематичні групи, окреслено основні структурні особливості суфіксальних універбатів.

Ключові слова: універбати, суфіксальні універбати, мова періодики, тематичні групи, мовна економія.

В статье проанализировано новые универбаты, которые функционируют в современной газетной периодике, определены их самые употребляемые тематические группы, описаны главные структурные особенности суффиксальных универбатов.

Ключевые слова: универбаты, суффиксальные универбаты, язык периодики, тематические группы, языковая экономия.

In the article the author analyses the new univerbats, which function in the modern Ukrainian periodicals, de fines their widely used thematic groups, emphasizes the main structural peculiarities of suffixal univerbats.

Key Words: univerbats, suffixal univerbats, the language of periodical, thematic groups, linguistic economy.

Активізація словотвірних процесів у мові сучасної періодики, як і в українській літературній мові загалом, зумовлена передусім інтенсивним

впливом позамовних чинників, які дали поштовх внутрішньомовним процесам, мобілізувавши всі ті невичерпні ресурси, що закладені в системі словотвору української мови. Продуктивним способом творення нових іменників у мові мас-медіа є суфіксальна універбація, тобто формування містких новотворів на основі словосполучень та описових зворотів. Їхнє творення – прагнення авторів до образності, інтенсивності та стислості [4, 37; 13, 7-10]. Цей спосіб пов'язаний передусім із мовною суперечністю, коли просте за структурою поняття назване складним за структурою позначенням. Універбацію вважають різновидом суфіксального способу словотворення, за якого словосполучення за допомогою суфіксації згортається в слово. Універбація ґрунтується на відношенні семантичної еквівалентності між твірним словосполученням і похідним словом. Основою слова стає той член мотивувального словосполучення, який виконує роль атрибута, функцію іменника бере на себе суфікс з предметним значенням [5, 776]. Хоч переважає думка про універбацію як різновид суфіксального словотвору [11, 209; 8, 72-80; 12, 62-66], дехто розуміє її як утворення від синтаксичної конструкції і виділяє такі різновиди: суфіксальна деривація, абрєвіація, складання слів і субстантивація [3, 91; 7, 118] або як семантико-конденсаційний тип [14, 15-34]. Універбацію як пропуск компонента словосполучення визначають одним із матеріально не виражених словотворчих засобів [1, 67-68], а подекуди його зовсім не виділяють [2, 67-68]. Цей спосіб словотворення вважають „яскравим вираженням мовної економії, це раціоналізація в мовному вираженні, бо універбати конденсують у собі не тільки семантику, а й форму мотивувального словосполучення” [9, 236]. А.М.Нелюба виділяє дві групи універбів: з формантом **-к(а)** та з іншими суфіксами, класифікуючи кожну з них за семантичними типами.

У пропонованій статті проаналізуємо нові універбати, які функціонують у сучасній українській газетній періодиці, визначимо їхні найуживаніші тематичні групи, окреслимо основні структурні особливості суфіксальних універбатів.

На початку ХХІ ст. у мові української преси активно вживають слова, які означають реалії, пов'язані з виборчими процесами, що формують нову групу універбатів. Це здебільшого деривати, „структура яких зумовлена звучанням ад'єктива, а значення – семантикою цілого прикметниково-іменникового словосполучення” [2, 25-26]. Пор.: *мажоритарна система виборів – мажоритарка; система імперативного мандата – імперативка; масові виступи протесту – масовка*. Напр.: „Президент хоче повернути **„мажоритарку”**” („Львівська газета”, 10.11.2007); „Висновок однозначний: краще – **„мажоритарка”**” („Народна”, 10.05.2008); „Блок Юлії Тимошенко виступає за беззастережне запровадження **„імперативки”**, тоді як фракція **„НУ-НС”** в основному противиться такій ідеї” („Україна молода”, 22.01.2000); „Вулична **масовка** міняє колір знамен за ситуацією. Такі в нас масові акції протесту” („Україна молода”, 8.12.2000).

У творенні таких дериватів можуть брати участь не тільки прикметники і прикметниково-іменникові словосполучення, але й інші частини мови, зокрема числівники. Пор.: *триста голосів – трьохсотка*, напр.: „Сесія ніяк не могла доповзти до заповітної **„трьохсотки”** – тільки 293, 289, 296... голосів...” („Дзеркало тижня”, 11.04.2008). Дослідники відносять до „числівникових універбатів” і такі, що означають номери транспортних маршрутів, марки автомобілів тощо (*вісімка – маршрут номер вісім, дев'ятка – дев'ята модель жигулів*) [9, 238]. Творення більшості таких універбатів відбувається простим приєднанням до числівникової основи суфікса **-к(а)**.

Нову тематичну групу універбатів у мові сучасних друкованих засобів масової інформації формують слова на позначення предметів, що прийшли з новітніми технологіями: стільниковим зв'язком, електронними носіями тощо, пор.: *мобільний телефон – мобілка, персональний комп'ютер – персоналка, флеш-карта – флешка*. Мотивувальні словосполучення цих універбатів, як і багато слів на **-к(а)**, утинаються і залишають ту частину, яка несе в собі акцентне семантичне навантаження словосполучення, і, крім того, саме в цій

межі традиційно утинають слова: *мобільний* – *мобіл-*, *персональний* – *персонал-* та ін. Напр.: „У магазині не тільки телефони, але й пакети, картинки та інші аксесуари для **мобілок**” („Газета по-українськи”, 11.07.2007); „Новий процесор перетворить **персоналку** в суперкомп’ютер” („Газета по-українськи”, 10.11.2007); „Нинішня молодь не користується дисками, тим більше дискетами. У них у всіх – **флешки**” („Газета по-українськи”, 12.04.2008).

Універбат *персоналка* в мові української періодики вживають не тільки щодо комп’ютера, а й на означення автомобіля, який виготовлено за спеціальним замовленням, та як відповідник до словосполучення *персональні відомості*. Пор.: „Якщо автомобіль створювався як **„персоналка”**, то освітлення могло бути зручнішим” („Газета по-українськи”, 4.04.2008); „При поверненні із-за кордону мою **„персоналку”** ретельно вивчали („Сільські вісті”, 12.02.2008).

До універбатів цієї тематичної групи належить утворення на зразок *цифра*, бо воно мотивується словосполученням *цифрові технології*. Шлях утворення нового слова проходить через утинання основи прикметника *цифровий* з подальшим приєднанням закінчення *-а* іменника. Ця мовна одиниця може мотивуватися іншим словосполученням – „будь-який цифровий прилад, конструкція тощо”. Пор.: „**Цифра** увійшла в наше життя, без неї нікуди” („День”, 8.10.2007); „У відпустку не забути б **„цифру”** [про цифровий фотоапарат]” („Газета по-українськи”, 10.07.2007). Тут спостерігаємо звуження/розширення семантики універба порівняно з мотивувальним словосполученням [9, 239].

Поступово входять до постійного ужитку універбати, що утворилися від словосполучень на означення різних видів систем та мереж, а також працівників цієї сфери. Так, наприклад, *автономне опалення* – *автономка*; *готельні мережі* – *мережевики*; *системний адміністратор* – *системник* та ін. Пор.: „У кіровоградських школах установлюють **„автономки”** („Урядовий кур’єр”, 13.06.2008); „Встановити **„автономку”** в окремій

квартирі тепер неможливо” („Вісник Переяславщини”, 11.04.2008); „*Причому в РФ увага „мережевиків” сконцентрована не лише на Москві та Санкт-Петербурзі, а й в багатьох інших регіонах*” („Дзеркало тижня”, 12.01.2008); „*Із збільшенням комп’ютерів фірми змушені тримати в штаті системника*” („День”, 12.04.2007).

Найбільшу групу становлять універбати, що означають „механізми й машини за призначенням чи певною характеристикою” [9, 236]. До цієї групи ми відносимо й різноманітні пристрої для автомобілів, умови для водіння транспортним засобом тощо. Крім відомих слів, що наповнюють тематичну групу (*автівка, швидка, вісімка, дев’ятка*), виділяємо інші, якими частіше почали послуговуватися як водії, так і пасажери: *таксівка, десятитонка, маршрутка, маршрутівка, інвалідка*. Здебільшого цю групу наповнюють універбати з формантом **-к(а)**, зрідка із суфіксами **-ик** (*легковик*) та **-іvk-** (*вантажівка*) та ін. Напр.: „*У вівторок увечері неподалік метро „Лівобережна” внаслідок аварії згоріли дві автівки*” („Газета по-українськи”, 26.01.2008); „*Юнак не встиг помітити автівки і руку, яку вчасно не прибрав, майже відірвало*” („Газета по-українськи”, 17.01.2008); „*Дев’ятка*”, *що перевозила росіян, несподівано зманеврувала...*” („Газета по-українськи”, 26.01.2008); „*У колону курсантів врізалася „вісімка*” („Газета по-українськи”, 17.01.2008); „*Вантажівка „підрізала” легковика – чергова аварія*” („День”, 10.04.2007); „*Перевізники пропонують різні послуги. Ось додалася нова – перевезення десятитонками*” („Україна молода”, 8.10.2007); „*Таксівка повільно пленталася крізь нетрища Борщагівки, а ми слухали радіо...*” („Хрещатик”, 12.11.2007); „*У Києві зіткнулися дві маршрутівки: синього та жовтого кольору*” („Хрещатик”, 1.10.2007); „*Водії маршруток мітингують біля мерії Києва*” („Газета по-українськи”, 8.11.2007).

Універбат *десятка*, крім відомої мотивації *десята модель жигулів*, дістав ще одну – грошова купюра – *десять гривень*. Пор.: „*Сусід купив „десятку*”. *Вже тиждень нею вихваляється*” („Газета по-українськи”,

23.07.2007); „Колись „десятка” була варта чогось, а тепер – тільки на проїзд у метро” („Україна молода”, 13.07.2007). Спостерігаємо тенденцію до використання в мові української періодики однакових за звучанням універбатів, що мотивуються різними назвами, тобто в мові функціонують універбати-омоніми. Так, від словосполучення *машина для інвалідів* утворено лексему *інвалідка*, останнім часом так іронічно називають автомобіль з автоматичною коробкою передач. Пор.: „А в загальному **інвалідка** – та сама „Таврія”, тільки з ручним управлінням...” („Сільські вісті”, 12.04.2007); „Автомобілі з автоматичною коробкою передач водії-професіонали називають „**інвалідками**” (“Україна молода”, 8.12.2007). Або ж від словосполук *підземний перехід* утворено відомий універбат *підземка*. Останнім часом журналісти уживають слово *підземка* як український відповідник до запозичення *метро*. Пор.: „Інспектори ДАІ відправляють пішоходів-порушників у **підземку**...” („Хрещатик”, 18.02.2007); „Каменем спотикання в спорудженні **підземки** на Проспекті Миру є фінансування” („Україна молода”, 10.03.2007). Тут погоджуємося з думкою, що універби можуть бути зрозумілими тільки в контексті, бо в мовній нормі вони не фіксуються і не дані носіям мови як знання, вони тісно пов’язані з контекстовими умовами [9, 239].

Складне за структурою позначення *обов’язкове страхування цивільно-правової відповідальності водіїв* у мові мас-медіа називають двома словами *автоцивілка* та *цивілка*. Пор.: „**Автоцивілка**” – страхування відповідальності водія перед третіми особами” („Газета по-українська”, 10.10.2007); „Чим відрізняється „**цивілка**” від КАСКО?...” („Україна молода”, 12.11.2007). А від словосполучення *система сигналізації*, яким часто послуговуються водії чи технічний персонал, утворено універбат *сигналка*. Напр.: „Сьогодні встановити **сигналку** для автомобіля – не проблема” („Сільські вісті”, 12.06.2008).

Дослідники універбатів виділяють тип „приміщення, заклад за призначенням (*публічка, психушка*) чи певною ознакою (*малометражка,*

підсобка)» [9, 236]. Ми спостерігаємо тенденцію до наповнення цієї групи іншими лексемами: *пожежна служба – пожежка* та ін. Напр.: *„Перший заступник голови Київради Денис Басс, 29 років, сказав, що „пожежку” в місті звели вперше за 11 років”* („Газета по-українськи”, 1.02.2008).

Деякі універбати із семою „будівля” формують синонімічні пари: *багатоповерхівка – „висотка”*; *готелька – малосімейка* та ін. Напр.: *„Двадцять одна ужгородська багатоповерхівка не буде опалюватися централізовано”* („Львівська газета”, 8.10.2007); *„...жоден депутат чи Президент не може завадити навіть будівництву „висотки” в Києві...”* („Україна молода”, 22.01.2008); *„Із чоловіком та чотирма дітьми жили в готельці”* („Газета по-українськи”, 31.05.2008); *„Родина мешкає в Кузнецовську в „малосімейці”* („Газета по-українськи”, 26.01.2008).

Універбат *комуналка*, відомий раніше як назва приміщення *комунальна квартира*, сьогодні має ще одну мотивацію – *комунальні послуги*. Напр.: *„Незважаючи на те, що уряд Юлії Тимошенко обіцяв не піднімати ціни на „комуналку”, вони таки зростають”* („Україна молода”, 16.04.2008).

Набуває подальшого розширення група універбатів на означення „видів, галузей діяльності” [9, 237]. Поряд із уже зафіксованим універбатом *шоферка* (*шоферська робота*), з’явився універбат *підтанцьовка* (*підтанцьовувальна група*) та ін. Напр.: *„Зі збільшенням приватних перевізників шоферка – популярна робота і серед молоді, бо там „ходить” готівка...”* („День”, 14.09.2006); *„...а підтанцьовка у Поплавського, ...котрій позаздрить Кіркоров”* („Україна молода”, 17.01.2008).

Універбат *ювелірка* журналісти використовують не тільки зі значенням „ювелірна робота”, а й „ювелірний магазин”, пор.: *„Зараз повертаємося до розуміння, що гобелен – це ювелірка, але в тканині”* („Україна молода”, 10.11.2007); *„У Вінниці пограбували ювелірний магазин (заг.). Сигналізації в „ювелірі” не встановлювали”* („Газета по-українськи”, 19.07.2008).

Під дією позамовних чинників розширюють сферу свого застосування нові універбати *соціалка* та *гуманітарка*. Якщо перше слово зазвичай означає

соціальні виплати, то друге вживають як відповідник до словосполучень гуманітарна допомога і секонд хенд. Напр.: „Зростання **„соціалки”** загрожує прискоренням темпів зростання споживчих цін...” („День”, 10.04.2008); „У першій же програмі нового уряду „гуманітарка” була наївно ототожнена із **„соціалкою”**, тобто зі збільшенням зарплат, пенсій, соціальної допомоги...” („Газета по-українськи”, 11.12.2007); „Вже в першому півріччі 2005 року індекс голосувань щодо **„соціалки”** становив рекордні 30 балів...” („День”, 17.01.2008); „У Яворівській лікарні усі машини на ладан дихають, а **„гуманітарка”**, що цієї ночі згоріла, вже свій вік від’їздила ще в Німеччині” („Високий Замок”, 7.12.2007); „Речі в Україну привозять як **гуманітарку”** („Україна молода”, 17.02.2008); „Здебільшого українські базари переповнені **„гуманітаркою”**, тобто секонд хенд” („Газета по-українськи”, 12.08.2007).

Після активного обговорення у мові української періодики теми „соціальний хліб” універбат *соціалка* почав частіше вживатися у словосполученні *хлібна соціалка*. Напр.: „Хлібна **соціалка** тільки політизує ситуацію” („Газета по-українськи”, 19.07.2008).

Інфляційні процеси, які пришвидшилися в Україні і постійно висвітлюються в періодиці, сприяли утворенню нового універбата *інфляційка*. Напр.: „Уряд уже б соромився так відверто брехати про **„інфляційку”** („Україна молода”, 10.06.2008).

Окрему групу універбатів становлять слова спортивної тематики. Пор.: *вишка* – *вища ліга*; *молодіжка* – *молодіжна збірна* та ін. Напр.: „А тим часом нинішній сезон в українській **„вишці”** вигідно відрізняється від попередніх” („Україна молода”, 18.01.2008); „**Молодіжка** розпочала підготовку до матчів проти турків та вірменів” („Газета по-українськи”, 8.08.2007). Лексему *вишка* в мові періодики вживають і як жаргонну одиницю, яка означає „найвищу міру покарання, розстріл” [10, 84], чи як універбат до *вища математика*. Напр.: „Адвокати стверджують, що їхньому клієнтові **„вишка”** „не світить” („Україна молода”, 14.08.2007);

„Завалити **„вишку”** в студентські роки було звичайною справою” („Газета по-українськи”, 4.12.2007). Універбат *молодіжка* має кілька словосполучень-відповідників: *молодіжний портал*; *молодіжний центр*, *молодіжна газета* та ін. Напр.: „**Молодіжка** – Молодіжний Рівненський портал – оголошує конкурс *„Дитячий кобзар”*” („Україна молода”, 8.12.2007); „Збудували **„молодіжку”** більше двадцяти років тому, а ремонту не робили жодного разу” („День”, 12.09.2007). Як засвідчує мовний матеріал, конденсація в одному дериваті кількох функцій призводить до тісного, нерозривного зв'язку розуміння його значення з контекстом, бо мотивація таких утворень за межами контексту є різною.

Спостерігаємо збереження тематичних груп універбатів, які активно функціонують у мові: грошові одиниці (*готівка*, *десятка*); вид оплати праці (*погодинка*); одяг (*парадка*); косметика (*тоналка*); речі (*жуйка*); назва навчального закладу (*Могилянка*); вид кіно (*короткометражка*); премії (*нобелівка*) тощо. Напр.: „Порядок встановлення лімітів залишку **готівки** в касі регулюється інструкцією Нацбанку” („День”, 10.11.2007); „Столичні водії кажуть, що дедалі частіше у відповідь на „буду складати протокол” вони пропонують інспектору взяти **„десятку”**” („Газета по-українськи”, 18.01.2008); „Семеро шахтарів **„погодинки”** вже не чекають (заг.). На шахті „Краснолиманська” прощаються із загиблими гірниками...” („Україна молода”, 27.05.2008); „У свій час, коли солдат виходив у **„парадці”** в місто, то в кожного, дивлячись на нього, було почуття гордості за свою армію” („Сільські вісті”, 10.04.2007); „Насправді ліцеїсти носять камуфльований одяг, а **парадку** одягають тільки у звільнення” („Газета по-українськи”, 1.02.2008); „І справді, на кольорових фото видно, що колір обличчя співачки різко контрастує з кольором шиї, а по лінії підборіддя йде помітна коричнева смуга не розтушованої **„тоналки”**” („Україна молода”, 27.05.2008); „Ягода замість **„жуйки”** (заг.) Хто їсть червоний виноград зі шкіркою, той не має проблем із зубами” („Україна молода”, 24.01.2008); „Український центр оцінювання якості освіти повідомив, що перше місце

справедливо займає університет Шевченка, а друге – Могилянка” („Газета по-українськи”, 12.06.2008); *„Зараз не в моді серед режисерів короткометражки. Дуже рідкісний вид кіномистецтва*” („День”, 18.10.2006); *„Стуса мусли поцінувати ще за життя – і „нобелівка” в цьому сенсі видається чи не найбільш адекватною оцінкою*” („Українська газета”, 4.08.2007).

Універбати за частиномовною належністю означальних складників мотивувальних словосполучень зазвичай утворюються від іменників та прикметників, рідше числівників. Найбільшу частину універбатів становлять ті, що постали від прикметників. Такі універбати переважають у всіх тематичних групах.

Зрідка в мові сучасної періодики вживають універбати, які не мають мотивувальних українських словосполучень. Це переважно запозичення з російської мови: *медляк – медленный танець; дежурка – дежурная машина* та ін. Напр.: *„Кузьма в „Шансі” відкинув бажання Бебешка творити медляк*” („Україна молода”, 11.05.2007).

Отже, у мові сучасної української газетної періодики спостерігаємо процеси, що є наслідком інтенсивної суфіксальної універбації, тобто формування містких новотворів на основі словосполучень та описових зворотів. Появі таких однослівних утворень значною мірою сприяла дія в мові закону економії лінгвальних зусиль і засобів. Подекуди ускладнюють сприйняття тексту універбати з різними мотиваціями, уживання яких на початку XXI ст. почастишало в мові української періодики. Здебільшого такі утворення зрозумілі споживачеві інформації тільки з контексту. Зазвичай їх не фіксують словники.

Універбати формують чималу кількість тематичних груп. Найбільше одиниць налічують групи, що означають машини та механізми, приміщення й будівлі. З’явилися нові групи універбатів на означення виборчих і суспільних процесів, новітніх технологій.

Універбати утворюються переважно за допомогою форманта **-к(а)**.

Універбація як спосіб словотворення виходить за межі лише розмовного мовлення, спостерігається тенденція до універбації словосполучень у загальномовному контексті.

Література

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К.: Вища школа, 1999. – 208 с.
2. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір. – Ів.-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
3. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 90 – 141.
4. Караванський С. Секрети української мови. – К.: УКСП Кобза, 1994. – 151 с.
5. Клименко Н.Ф. Універбація // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – К.: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М.П. Бажана, 2007. – С.776.
6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений: Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.
7. Кудрявцева В.А., Шеляховская Л.А. К проблеме имплицитности в словообразовании // Вопросы словообразовательной и номинативной деривации в славянских языках. – Гродно, 1990. – С.118 – 123.
8. Лопатин В.В. Суффиксальная універбація и смежные явления в сфере образования новых слов // Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1978. – С.72 – 80.
9. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови. – Х., 2007. – 302 с.
10. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2005. – 496 с.

11. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

12. Уласевіч В.І. Суфіксальныя універбаты ў сучасным перьядычным друку // Веснік Беларускага дзяржавўнага універсітэта. Серыя 4. – Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – №1. – 2000. – С.62 – 66.

13. Чабаненко В.А. Основи мовної экспресіі. – К.: Вища шк., 1984. – 167 с.

14. Kaliszan J. Семантико-конденсационная универбация составных наименований в современном русском языке. – Poznań, 1986. – S. 15 – 34.